

Lübnan: Her Şeye Rağmen Dönmeyen Suriyeli Mülteciler

Zahide Tuba Kor
31.07.2023

GİRİŞ

Suriyeliler hem kendi ülkesinde hem de sığındıkları dünyanın neredeyse her ülkesinde türlü türlü problemlerle karşılaşmakta, ayrımcı muamelelere maruz kalmaktadır. Ancak mültecilerden en kötü şartlarda yaşayanlar, hem ülkenin kendi özgün şartları hem de 2016'da başlayıp 2019'da derinleşen iktisadi ve siyasi krizlerin etkisiyle Lübnan'dakilerdir. Mülteciler siyasi, iktisadi, toplumsal ve emniyet baskı(sı) altında yaşamaktadır. 2022'den itibaren 'gönüllü' geri dönüş planı çerçevesinde ülkelerine dönmeye zorlanmaktadır. Ancak 1,5 milyon Suriyelinin yaşadığı Lübnan'da BM verilerine göre 2019'dan bu yana sadece 40 bin Suriyeli geri dönmüştür. ⁽¹⁾

Lübnan yönetiminin ilk baştan itibaren mülteci politikası problemlidir. Korkular, iç siyasi rekabetler ve zayıf kurumlar yüzünden üzerinde uzlaşılacak bir kamu politikası geliştirilememiş⁽²⁾, "siyasetçilik siyaseti" benimsemiştir⁽³⁾. Bu da zamanla hem Lübnan hem de Suriyeli mülteciler için ciddi problemleri beraberinde getirmiştir. Özellikle 2019'da Lübnan halkını sokağa döken iktisadi krizle birlikte mültecilerin hayatı dayanılmaz bir hale gelmiştir. Bugün Lübnan nüfusunun yüzde 70'i fakirlik sınırı altında yaşarken Suriyeli ve Filistinli mültecilerde bu oran yüzde 90'ı aşmıştır; açlık sınırında yaşayanların oranı da oldukça yüksektir.⁽⁴⁾ Mültecilerin ekseriyeti Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) gibi uluslararası kuruluşların, bölgesel veya yerel hayır derneklerinin veya yurtdışındaki akrabalarının yardımlarıyla ayakta. Ancak bu yardımlar, yaygın dezenformasyonun da etkisiyle, fakirleşen Lübnanlılar ile mülteciler arasındaki gerginliği artırmaktadır. Mülteciler Lübnan'daki bütün krizlerin temel kaynağıymış gibi hedef gösterilmektedir.

Bu rapor, 17-22 Mayıs tarihleri arasında Lübnan'da bir saha araştırması kapsamında yapılan ziyaretlerden ve Lübnanlı, Suriyeli ve Filistinlilerle mülakatlardan elde edilen bilgilerle kaleme alınmıştır.⁽⁵⁾ Mültecilerin hayat şartları, Lübnan yönetiminin ve halkının dışlayıcı tavırlarının nedenleri, Suriye'ye 'gönüllü' geri gönderme planının akıbeti ve yaşadıkları bütün zorluklara

⁽¹⁾ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Özkızcılık, "Lübnan ve Ürdün'de Geri Dön(e)meyen Suriyeli Mültecilerin Durumu", Ümrán Stratejik Araştırmalar Merkezi, 24.10.2022, <https://bit.ly/3ODHBJ6>

⁽²⁾ 2011-2014 yılları arasında Lübnan Sosyal İşler Bakanı olarak görev yapmış Vâil Ebû Faûr ile röportaj, 30.5.2023; 2016'da kurulan Yerinden Edilmişlerden Sorumlu Devlet Bakanlığında çalışmış eski bir gazeteci ile röportaj, Beyrut, 21.5.2023.

⁽³⁾ Josiane Matar, "Playing With Human Chips", Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center, 22.3.2021, <https://carnegie-mec.org/diwan/84134>

⁽⁴⁾ Dünya Gıda Programı'nın Şubat 2023 tarihli Lübnan Durum Değerlendirmesi raporuna göre "Eylül 2022 tarihli Lübnan için ilk Entegre Gıda Güvenliği Aşaması Sınıflandırmasına göre, 1,3 milyon Lübnanlı ve 700 bin Suriyeli mülteci, yani toplam nüfusun yüzde 37'si akut gıda güvensizliği ile karşı karşıyadır. İktisadi kriz derinleşmeye devam ederken ve gıda fiyatları yükselirken, gıda güvensizliğinin Nisan 2023'e kadar 1,46 milyon Lübnanlı ve 800 bin Suriyeli mülteciyi, yani toplam nüfusun yüzde 42'sini etkilemesi beklenmektedir."

"WFP Lebanon Situation Report - February 2023", Reliefweb, 20.3.2023, <https://bit.ly/44OgArM>

⁽⁵⁾ Röportaj yapılan şahısların çoğunun ismi güvenliklerini tehlikeye atmamak için yazılmayacaktır.

rağmen Suriyelilerin ülkelerine dönmek istememe nedenleri, Lübnanlı eski bir bakandan ve bir bakanlık çalışanından tutun insani yardım dernekleri görevlilerine ve Suriyeli dul mültecilere kadar sahada çok farklı kesimlerle görüşmelerden elde edilen bilgiler ışığında anlatılacaktır.

Mültecilerin zorlu hayat şartları

Mülteci dalgasının başladığı ve uluslararası kamuoyunun Suriye meselesine odaklandığı ilk yıllarda Lübnan BMMYK'dan ve uluslararası ve bölgesel kuruluşlardan fazlaca yardım almıştır. Ancak krizin uzamasının başışılarda yol açtığı bıkkınlık, dünyada başka krizlerin patlak vermesi ve küresel iktisadi krizle birlikte yardım için ayrılan bütçelerin kısılması Suriyeli mültecileri doğrudan etkilemiştir. Bilhassa Ukrayna savaşı ve Suriye'nin kuzeyini de etkileyen Türkiye'deki depremlerle birlikte - dahili ve harici siyasi müdahalelerin de etkisiyle - yurtdışından gelen maddi destekler iyice azalmıştır. BMMYK Lübnan'da yaptığı yardımların miktarını düşürmüş ve bazı Suriyelileri de yardım kapsamından çıkarmıştır. BMMYK'ya kayıtsız olanlar - ki Mayıs 2015'ten itibaren Lübnan hükümeti kayıtları durdurmuştur - yardım alamamakta ve büyük sıkıntılar çekmektedir.⁽⁶⁾

Suriyeli mültecilerin birçoğu işsizliğe veya çok düşük ücretle kaçak çalışmaya mahkûm olma, yardımların azlığı, geçim sıkıntısı, ırkçılık ve ayrımcılık ⁽⁷⁾, ikamet problemi, güvenlik endişesi, tutuklanma korkusu, daimi belirsizlik ve gerginlik yaşamaktadır. Birçok Lübnanlının maaşının 100 dolara, hatta altına düştüğü bir ortamda bir yandan mültecilere gelen cüzi aynı ve nakdi yardımlar da eğitim ve sağlık desteği de Lübnan halkının gözüne batmakta, diğer yandan mültecilerin çok düşük ücretlerle karın tokluğunu çalışarak istihdam piyasasında yer almaları Lübnanlıları kızdırmaktadır. Lübnan halkı mültecilere adeta dışarıdan dolar yağıyor da refah içinde yaşıyorlar algısına sahipken evlerini ve kamplarını ziyarette zorlu hayat şartları hemen göze çarpmaktadır. Röportajlarda *“Hayır derneklerinin yardımlarıyla hayattayız”, “Ev/çadır kirasını borçlanarak ödüyoruz, ödeyemediğimizde mülk sahibi tarafından kovuluyoruz”, “Elektrik fiyatı çok yüksek olduğundan artık karanlıkta yaşıyoruz”, “Oğlum sabah 8'den gece 12'ye iki ayrı işte haftada 6,5 gün çalışıyor ama kira parasını bile kazanamıyor”, “Kiramızı ödeyebilmek için artık oruç tutar gibi yaşıyoruz, meyve falan yiyemiyoruz”* gibi ifadeler kullanmışlardır.

Birçok mülteci bir-iki odalı evlerde veya çadır kamplarda yaşamaktadır. Bir evde birkaç aile beraber yaşayanlar da vardır. Hiçbir altyapısı olmayan kötü şartlardaki çadır kamplarda yaşayanlardan bazıları arazi sahiplerine kira ödemek zorundadır. Devlet, Suriyelilerin Filistinlileşmesini ve mülteci kampları oluşmasını engellemek maksadıyla çadırdan kurtulmak isteyenlerin derme çatma da olsa beton bir yapı inşasına izin vermemektedir. Çadır kamplarda elektrik, su ve kanalizasyon altyapısının olmaması ve bunun yol açtığı çevre kirliliği zaman zaman Lübnan halkı ile mülteciler arasında gerginliklere yol açmaktadır.⁽⁸⁾

⁽⁶⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Aرسال, 19.5.2023.

⁽⁷⁾ Yapılan mülakatlarda birçok ırkçı ve ayrımcı muamele anekdotları anlatılmıştır.

⁽⁸⁾ Yerinden Edilmişlerden Sorumlu Devlet Bakanlığında çalışmış eski bir gazeteci, Aرسال'da toprakları ve içme suyu kirlenen Lübnanlıların mültecilere açtığı davadan bahsetmiştir. (Beirut, 21 Mayıs)

Lübnan'daki iktisadi krizin en şiddetli vurduğu sektörlerden biri sağlıktır. Devlet kendi vatandaşlarının dahi sağlık masraflarını karşılayamaz hale gelmiştir. Tedavi ve ilaç masrafları aşırı yüksek olup halk ilaç temininde zorluk çekmektedir. Hastaneler tedavi masraflarını dolar cinsinden ödeyemeyecek hastaları geri çevirmektedir.⁽⁹⁾ Lübnan'daki önemli bir uluslararası kuruluşta üst düzey yöneticilik yapan bir Lübnanlı, 21 Mayıs'taki röportajda şunu söylemiştir: *“Eğer ben ve kız kardeşim çalışmasaydık ve maaşım dolar cinsinden olmasaydı anne-babamı Lübnan hastanelerinde tedavi ettiremezdik. Artık tedavi görebilmek için masrafları kendimiz ödüyoruz, ailemizi sosyal güvenlik sisteminin insafına bırakamıyoruz.”*

Tedavi masraflarını dolarla ödeyemeyen Lübnan halkı hastanelerden geri çevrilirken kayıtlı mültecilerin sağlık masrafının BMMYK veya UNRWA tarafından karşılanması ve sağlık güvencelerinin olması, mültecilere duyulan husumetin diğer bir boyutudur. Öte yandan 1,5 milyon Suriyeli mültecinin sadece 800 bini kayıtlı olup kayıtsız mülteciler BM desteğinde sağlık hizmeti alamamaktadır. Kayıtlı olanlar arasında da mesela bazı kanser hastaları ilaç masraflarının pahalılığı yüzünden tedavi görememektedir. Eskiden ameliyat masraflarının dörtte üçünü ödeyen BMMYK artık yarıya düşürmüştür.⁽¹⁰⁾ Mültecilerin yüzde 90'dan fazlasının fakir ya da çok fakir olduğu düşünülürken, geliri veya yurtdışında akrabası bulunmayanların ameliyat masrafının kalan yarısını denkleştirebilmesi mümkün değildir. Keza kırsalda yaşayanların sağlık merkezlerine erişimi de sıkıntılıdır. Suriyelilerin çalıştığı sağlık kuruluşlarının birkaç ay evvel kapatılması nedeniyle önümüzdeki süreçte yeni sıkıntılar baş gösterecektir.

Eğitime gelince BM'ye bağlı kuruluşlar mülteci çocukların ve gençlerin eğitimine önem vermektedir. Devlet okullarına sabahtan Lübnanlılar, öğleden sonra Suriyeliler gitmektedir. Devlet okullarının eğitim seviyesi düşük olduğundan geçmişte çocuklarını özel okullara yollayan Lübnanlılar iktisadi kriz yüzünden devlet okullarına mecbur kalmıştır. Bu da devlet okullarında mülteci çocuklar için ayrılan kontenjanın sınırlanması anlamına gelmektedir.⁽¹¹⁾ Az da olsa bazı özel okullar mülteci çocukları kabul etmektedir. Suriyeli çocuklar için yabancı STK'ların açtığı, Lübnan Eğitim Bakanlığına bağlı olmayan özel okulların bir kısmı birkaç ay evvel kapatılmıştır.⁽¹²⁾ Ayrıca son dönemde iktisadi zorluklar ve özellikle ulaşım masrafları yüzünden birçok Suriyeli aile çocuklarını okula gönderemez olmuştur.⁽¹³⁾

Öte yandan iktisadi krizden önce de Lübnan'da Suriyeli mülteci çocukların eğitimi önemli bir problem olup 2018'de yüzde 58'i örgün eğitimin dışındaydı.⁽¹⁴⁾ Zira Suriyelilerin Lübnan'da doğan çocukları, mülteciler ileride ülkelerine geri dönmeye mecbur kalsın diye dönemin Dışişleri Bakanı Cübrân Bâsil'in ısrarıyla Lübnan makamlarınca kayıt altına alınmamış,⁽¹⁵⁾ sadece BMMYK tarafından kaydedilmişti. Kimliksiz bu çocuklar devlet okullarında ücretsiz

⁽⁹⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Aرسال, 12.6.2023.

⁽¹⁰⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Aرسال, 12.6.2023.

⁽¹¹⁾ Omer Karasapan ve Sajjad Shah, “Why Syrian refugees in Lebanon are a crisis within a crisis”, Brookings Enstitüsü, 15.4.2021, <https://bit.ly/43PiEi6>

⁽¹²⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Aرسال, 12.6.2023.

⁽¹³⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Aرسال, 12.6.2023.

⁽¹⁴⁾ Omer Karasapan ve Sajjad Shah, “Why Syrian refugees in Lebanon are a crisis within a crisis”, Brookings Enstitüsü, 15.4.2021, <https://bit.ly/43PiEi6>

⁽¹⁵⁾ Yerinden Edilmişlerden Sorumlu Devlet Bakanlığında çalışmış eski bir gazeteci ile röportaj, Beyrut, 21.5.2023.

eğitim hakkına sahip değildir, özel okula gidebilmektedir. İlkokul seviyesinde okullaşma daha yüksek olmakla birlikte lise ve özellikle üniversite düzeyinde eğitim alabilenlerin sayısı azdır. Kırsaldakilerin üniversite okuyabilmesi ise hayaldir. Kısaca mültecilik Lübnan'daki nice mülteci genç için geleceklerinin yitirilmesi demektir.⁽¹⁶⁾

İstenmeyen Suriyeli Mülteciler

Peki, Suriyeli mülteciler Lübnan yönetimi ve halkı tarafından neden istenmemektedir? Bunun birçok nedeni vardır.

Birincisi, mezhep dengelerine dayalı hassas siyasi sistemi, kahir ekseriyeti Sünni olan Suriyelilerin günün birinde vatandaşlık alarak bozacağı endişesi bilhassa Hristiyan kesimde hâkimdir. Düşük doğum ve yüksek göç oranlarıyla Lübnan'daki Hristiyan nüfus zaten uzunca süredir azalmaktadır. Buna mukabil Suriyeli mültecilerin mevcut doğurganlık hızıyla Lübnan'ın nüfus yapısını Sünni Müslümanlar lehine değiştirmesinden endişe duyulmaktadır. Ülkedeki Hristiyan nüfusun [Mülteciler hariç] %32,4 olduğu belirtilirken⁽¹⁷⁾, son dönemdeki göçler ile Hristiyan nüfusun %19,4'e de düştüğü iddia edilmektedir.⁽¹⁸⁾ Yüzyıl evvel Fransızlar tarafından Maruni cemaatiyle işbirliği içinde Müslüman Ortadoğu'da bir 'Hristiyan vatani' olarak kurgulanan⁽¹⁹⁾ Lübnan'ın bu özelliğini yitirmesi istenmemektedir. Suriyelilerin geri gönderilmesini en hararetle savunanlar, Lübnan'daki başat konumunu yitirmek istemeyen Hristiyan partiler ve Maruni kilisesidir. Maruni Patriği Bışare Butros er-Rai, Londra ziyaretinde mültecilerin varlığının "gerçek bir demografik, siyasi ve güvenlik tehdidi" olduğunu söylemiştir. Uluslararası bağışçı kuruluşlardan mültecilere Lübnan'da değil Suriye'de yardım etmelerini istemiş; Lübnan'da tarihi Hristiyan ve Müslüman cemaatler arasındaki çoğulcu hassas dengenin çok büyük mülteci varlığıyla bozulduğunu vurgulamıştır.⁽²⁰⁾

İkincisi, Lübnan 2005'te Refik Hariri suikastından bu yana Suriye yanlısı 8 Martçılar ve karşıtı 14 Martçılar arasında kutuplaşmıştır. Suriye'deki devrim ve savaş, her ne kadar başlangıçta tarafsız kalma gayreti gösterilse de, özellikle Hizbullah'ın 2013'ten itibaren rejim safında bilfiil silahlı müdahalesiyle birlikte Lübnan siyasetindeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. 14 Martçılar Suriye muhalefetini ve rejime karşı mültecileri desteklerken, 8 Martçılar Suriye'deki devrimi meşru yönetime karşı bir başkaldırı olarak görmekte ve muhalifleri hain veya terörist saymaktadır. Lübnan'ın güvenlik yetkilileri de hem geçmişten beri Suriye rejimiyle yakın işbirliği içinde çalıştıklarından hem de Filistinli mülteciler tecrübesini hatırlarında tuttuklarından Suriyeli mülteciler konusunda 8 Mart İttifakı'na yakın bir çizgidedir.

⁽¹⁶⁾ Suriyeli bir genç ile röportaj, Aarsal, 19.5.2023.

⁽¹⁷⁾ "CIA World Factbook -Lebanon", <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/lebanon/#people-and-society>

⁽¹⁸⁾ Zeina Antonios, "Mikati says 'Christians constitute 19.4 percent of Lebanon's population,' how accurate is this estimate?", L'Orient Today, 3.3.2023, <https://today.lorientlejour.com/article/1330239/christians-constitute-194-percent-of-lebanons-population-how-accurate-is-this-estimate.html>

⁽¹⁹⁾ William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, Agora Kitaplığı, s.251.

⁽²⁰⁾ Simon Caldwell, "Lebanon church leader calls for repatriation of 1.5 million Syrian refugees", Catholic Herald, 19.1.2023, <https://bit.ly/43fiYPC>

Öte yandan Lübnan'daki keskin siyasi kutuplaşmaya rağmen son yıllarda siyasetçilerin ve halkın çoğu Suriyelilerin geri gönderilmesi konusunda hemfikir⁽²¹⁾ olup yöntem konusunda farklılaşmaktadırlar. Bu değişimde üçüncü faktör olan iktisadi boyut etkilidir. Zaten kaynakları kıt olan ülkede yüzde 25'lik ilave bir nüfus, siyasi ve iktisadi kötü yönetimle, yaygın yolsuzluklarla, bankacılık kriziyle, koronavirüs pandemisiyle ve Beyrut limanı patlamasıyla birleştiğinde, devleti iflase sürükleyen çok derin bir krizi tetiklemiştir. Bankacılık, ticaret ve turizme dayanan ülke ekonomisinin temelleri yıkılmıştır. İşsizlik oranları artmış, çalışan kesimin reel ücretleri aylık 100 dolara, hatta daha da altına düşmüştür.⁽²²⁾ Birikimi olanlar dahi yıllardır bankalardan paralarını çekememektedir. 2018'de 1 dolar 1500 Lübnan lirasıyken Mayıs 2023'teki ziyaretimde 1 dolar 94.000 liraya tekabül etmekteydi; Nisan'da ise dolar tarihi rekorunu kırıp 140.000 liraya kadar çıkmıştı. Paranın aşırı değer kaybı karşısında Lübnan'da son birkaç aydır dolar kullanılmaya başlanmıştır. Lübnanlılar bu kadar yıkıcı ve derin bir krizi 15 yıl süren iç savaşta dahi yaşamadıklarını ifade etmektedirler. Lübnan'ın yönetici sınıfı baş müsebbibi oldukları bu çöküşte kendi hatalarını kabul edip düzeltmek yerine mültecileri günah keçisi haline getirmiş, propagandalarında sürekli hedef göstermiş, siyasi kazanç için mülteci düşmanlığını körüklemiştir.

Dördüncüsü, Lübnanlıların Suriyelilere karşı önyargılarını yakın geçmişin acı hatıraları beslemektedir. 1976'da Lübnan İç Savaşı'na askeri olarak müdahale eden Suriye, ordusu ve istihbaratıyla 29 yıl ülkede kalmış; 1990'da savaş sona ererken Lübnan'ın hamisi rolüyle ülke siyasetini kontrolünde tutmuştur. Suriyeli istihbaratçılar, Lübnan'da bir yandan hukuk dışı sayısız uygulamaya imza atarken diğer yandan havalimanı ve gümrüklerden kumarhanelere kadar her alana el atarak büyük servetler elde etmiş ve esnaftan haraç almışlardır.⁽²³⁾ Çekildikten sonra da Lübnan içindeki müttefikleri ve muhaliflere yönelik suikastlar üzerinden siyaseti dizaynı sürdürmüştür. Hal böyleyken Lübnan halkının azımsanmayacak bir kısmının zihninde olumsuz bir Suriye ve Suriyeli algısı mevcut olup sıradan Lübnanlıların Suriye rejimi ile halkını birbirinden ayırabilmesi hiç kolay değildir.

Beşincisi, demografik ve sosyal değişimin toplumsal dokuyu ve sosyokültürel hayatı değiştireceği endişesidir. Lübnanlıların Suriyelilerle evliliği, mültecilerin çocuk sayısının fazla oluşu, genel itibarıyla Suriye halkının daha geleneksel veya mütedeyyin oluşu, özellikle kadına muamelede farklılıklar, yoğun yaşadıkları bölgelerde gözlemlenen İslami canlanma vs. Lübnanlılarda hayat tarzımız değişecek korkusunu alevlendirmiştir. Lübnan toplumunun önemli bir kısmının şehirli karakter taşıması, buna mukabil Lübnan'a göçen veya kalan Suriyeli mültecilerin çoğunlukla kırsal kökenli oluşu da toplumsal gerilimin diğer bir boyutudur.

Altıncısı, hem iktisadi krizle yaşanan fakirleşmeye hem de yönetim zafiyeti, güvenlik boşluğu ve rüşvetin yaygınlığına paralel olarak ülkede artan suç oranları ve bunda Suriyelilerin payıdır. Lübnan devleti ve halkı mültecileri bir güvenlik meselesi olarak görmektedir. Lübnan

⁽²¹⁾ Khaled al-Jeratli, Muhammed Fansa ve Yamen Moghrabi, "Disagreed about everything but their return: Lebanon hangs economic crisis, rampant corruption on Syrian refugees", Enab Baladi, 6.6.2023, <https://bit.ly/456YnFD>

⁽²²⁾ Lübnanlı bir arabulucu, ülke ekonomisinin ne hale geldiğini emekli asker olan kuzeninden şu örnekle anlatmıştır: "Muvazzaf askerken maaşı 1300 dolara tekabül eden kuzenimin şu an emekli asker olarak maaşı 50 dolardan bile daha az." (Beyrut, 20.5.2023).

⁽²³⁾ Zahide Tuba Kor, Ortadoğu'nun Aynası Lübnan, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, (2. Baskı) 2011, sf. 132.

yetkilileri mahkûmların %42'sinin Suriyeli olduğunu⁽²⁴⁾ ifade ederken, bağımsız kaynaklar gerçek oranın %27 olduğunu⁽²⁵⁾ belirtmektedir. Oysa suç oranları ve uyuşturucu bağımlılığı ile ticareti sadece Suriyelilerde değil, Lübnanlılar ve Filistinliler arasında da artmıştır ve mülteciler birçok suçu Lübnanlılarla işbirliği içinde işlemektedir.⁽²⁶⁾ En basit örneği, - bağımlılarda hırsızlıktan yağmaya ve adam öldürmeye kadar birçok suçu tetikleyen - uyuşturucu üretiminin Suriye'de savaştan Lübnanlı silahlı örgütler eliyle ülkenin doğusunda gerçekleşmesidir.⁽²⁷⁾

Bütün bu gerçek veya algıdan ibaret olan nedenler, mültecileri geri dönüşe iknanın veya zorlamanın gerekli olduğu fikrinin Lübnan'da yayılmasına yol açmıştır.

“Gönüllü” Geri Dönüş Planı

Lübnan yönetiminin her ay 15.000 Suriyeliyi ‘gönüllü’ geri gönderme planını ilanından dört ay sonra 26 Ekim 2022’de ilk katile ülkesine yollanmıştır. Mültecilerin yoğun yaşadığı bölgelerde geri dönüş başvurusu için ofisler açarak süreci organize eden Lübnan Emniyet Genel Müdürlüğü, geri dönmeye razı gelenlerin listesini Suriye yönetimine yollamakta; rejim de devrim/isyan sürecindeki geçmişlerine, haklarında arama kararı veya açılmış bir dava olup olmadığına ve evlerinin bulunduğu bölgenin iskâna açılıp açılmadığına göre isimleri tek tek kontrol edip ülkeye dönüp dönemeyeceklerini belirlemektedir. Rejimin onay verdikleri, gruplar halinde ülkelerine yollanmaktadır. Geri dönüş için gönüllü başvurular olmakla birlikte beklenen ve istenen seviyeye henüz ulaşmamıştır.⁽²⁸⁾

Komşu ülkeler her ne kadar Suriyelileri mülteci statüsünde kabul etmese de⁽²⁹⁾ uluslararası hukuka göre topraklarına girenleri korumakla yükümlü olup zorla ülkelerine geri göndermeleri suçtur. Tam da bu yüzden son yıllarda Lübnan yönetimi hukuki düzenlemelerle ve güvenlik güçlerinin baskısıyla Suriyelileri kendi rızalarıyla geri dönmeye zorlamaktadır. 2023 yılı içinde Suriyelilerin hayatını eğitimden sağlığa ve çalışma koşullarına kadar çok daha zorlaştırıcı çeşitli kararlar ve sert tedbirler almış; bundan sonra ‘gönüllü’ geri dönüşler az da olsa artmaya başlamıştır.⁽³⁰⁾ Ülkenin dört bir yanında, özellikle şehirlerin/ilçelerin ve bazı mülteci kamplarının giriş-çıkışlarında kurulu kontrol noktalarında Lübnan güvenlik güçleri zaten Suriyelileri takip altında tutmaktaydı. Nisan ayından itibaren Lübnan ordusu geniş çaplı ev ve kamp baskınlarına ve tutuklamalara başlamış, 1800 Suriyeliyi - kendi görevi kapsamında olmadığı halde - sınır dışı etmiştir.⁽³¹⁾

⁽²⁴⁾ “42% of Prisoners in Lebanon are Syrians”, the Syrian Observer, 26.10.2022, <https://bit.ly/44PO3Cq>

⁽²⁵⁾ Pascale Sawma, “‘Under torture, I will confess anything’: Syrian Prisoners in Lebanese ‘Slaughterhouses’”, Rozana FM, 6.11.2022, <https://bit.ly/3rPKKfI>

⁽²⁶⁾ Lübnanlı bir yardım kuruluşu yetkilisi ile röportaj, Arsal, 12.6.2023; Yerinden Edilmişlerden Sorumlu Devlet Bakanlığında çalışmış eski bir gazeteci ile röportaj, Beyrut, 21.5.2023.

⁽²⁷⁾ Röportajlarda uyuşturucu meselesi konuşulurken birçok Lübnanlı, Filistinli ve Suriyeli bu bilgiyi teyit etmiştir.

⁽²⁸⁾ Yerinden Edilmişlerden Sorumlu Devlet Bakanlığında çalışmış eski bir gazeteci ile röportaj, Beyrut, 21.5.2023.

⁽²⁹⁾ 1948’de Filistinli mültecilere ev sahipliği yapmaya başlayan Lübnan, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme’ye taraf olmamıştır. Dolayısıyla mülteciler hukuku Lübnan için bağlayıcı değildir. Ülkesindeki Suriyeliler için “mülteci” yerine ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalanlar için kullanılan “yerinden edilmiş (nâzih)” tabirini tercih etmektedir.

⁽³⁰⁾ Arsal’daki Suriyeli mülteciler ve Lübnanlı yardım derneği yetkilileri ile röportajlar, 19.5.2023 ve 12.6.2023; Abby Sewell ve Kareem Chehayeb, “Syrian refugees fearful as Lebanon steps up deportations”, AP News, 3.5.2023, <https://bit.ly/3KjmE3o>

⁽³¹⁾ “Lebanon: Armed Forces Summarily Deporting Syrians”, Human Rights Watch, 5.7.2023, <https://bit.ly/3DBnrZN>

Uzun zamandır tartışılan geri gönderme planının uygulamaya dökülmesi, tam da yönetim boşluğunun yaşandığı bir döneme denk düşmüştür. 2022 Ekim sonundan bu yana Lübnan’da cumhurbaşkanlığı makamı boştur ve istifa etmiş geçici hükümet görev yapmaktadır. Son birkaç yıldır mahkemeler de kapalıdır; davalar görülmemekte, hukuk sistemi işlememektedir.⁽³²⁾ Yani çok derin bir iktisadi krizden geçilirken yasama, yürütme ve yargı eklerinin doğru düzgün çalışmadığı, bir bakıma devletin kalmadığı bir dönemde, Lübnanlı bir akademisyenin deyişiyle “*ortada işleyen bir yönetim mevcut olmayıp her kurum - Lübnan ordusu, Emniyet Genel Müdürlüğü, iç güvenlik birimleri ve kendi askeri gücü olan Hizbullah - adeta bir devlet yokmuşçasına kendi başına buyruk çalışmaktadır.*”⁽³³⁾ Hal böyleyken Lübnan yönetimi ‘gönüllü’ geri dönüş planını uygulayabilecek kapasiteden yoksundur.

Öte yandan saha araştırması sırasında Suriyeli mültecilerin geri gönderilmesi politikası konusunda görüşülen gazetecisinden akademisyenine ve insani yardım çalışanına kadar farklı kesimlerden Lübnanlılar, aslında Lübnan yönetiminin mültecilerin varlığından ve bu sayede dışarıdan gelen milyonlarca dolarlık yardımdan maddi anlamda çok istifade ettiği, onların tamamını gönderme gibi bir hedefin olamayacağı; dış devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve bağışçılardan daha fazla para alabilmek⁽³⁴⁾ için mültecileri bir şantaj aracı olarak kullandığında hemfikirdiler.

Benzer şekilde Suriye rejiminin de mültecilerin geri dönüşü konusunda hevesli olduğu düşünülemez. Üçte bire düşen kontrolü altındaki mevcut nüfusun en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan rejimin milyonla mültecinin geri dönüşüne razı gelmesi, bunun yol açacağı ilave iktisadi ve sosyal sorunların altından kalkabilmesi mümkün değildir. Üstelik mültecilerin önemli bir kısmının rejimin ülke demografisini değiştirme planı çerçevesinde uyguladığı kasıtlı politikalarla yerinden edildiği ve nüfusunu tehcir ettiği bazı bölgelerdeki binaları tamamen yıkıp iskâna kapattığı düşünülürse, mültecileri sadece kontrollü bir şekilde ve sembolik miktarda kabul edeceği aşikârdır. Rejimin temel hedefi, mültecileri bir baskı ve şantaj aracı olarak kullanarak hem meşru otorite olduğunu uluslararası alanda kabul ettirmek hem uluslararası yaptırımları kaldırtmak ve yıktığı ülkesinin yeniden inşası için uluslararası kuruluşlardan ve yabancı devletlerden finansman çekebilmeğidir.

Burada kritik nokta, sadece mültecileri geri yollamak değil, aynı zamanda dönenlerin Suriye’de güven içinde yaşayabilecekleri ve çalışıp karınlarını doyurabilecekleri şartları sağlamaktır. Bu da ancak ve ancak uluslararası mutabakatla ve garantilerle gerçekleşebilir. Aksi takdirde ülkesine yollanan Suriyeliler bir süre sonra dağ yollardan kaçak olarak Lübnan’a geri gideceklerdir.⁽³⁵⁾ Arsal’daki bir yardım kuruluşu yetkilisi de geçmişte Suriye’ye gönüllü olarak dönenler arasından kaçak yollardan Lübnan’a geri gelmek zorunda kalanlar olduğunu belirtmiştir.

⁽³²⁾ Lübnan’da yaşayan Türk bir gazeteci ile röportaj, Beyrut, 19.5.2023; Lübnanlı bir avukat ile röportaj, Trablus, 17.5.2023.

⁽³³⁾ Lübnanlı bir akademisyen ile röportaj, Beyrut, 20.5.2023.

⁽³⁴⁾ BMMYK’nın 2023 Lübnan Kriz Müdahale Planı (LCRP) raporuna göre, 2015’ten bu yana bu plan çerçevesinde Lübnan’daki savunmasız insanlar için 9,3 milyar doların üzerinde destek sağlanmıştır; 2023 yılı itibarıyla 1,5 milyon Suriyeli, 1,5 milyon Lübnanlı, 31.400 Filistinli Suriyeli ve 180.000 Filistinli Lübnanlı mülteciye koruma ve acil yardım sağlanması için 3,59 milyar dolar gerekmektedir. “2023 Lebanon Crisis Response Plan (LCRP)”, The Operational Data Portal, 2.5.2023, <https://bit.ly/3OzSven>

⁽³⁵⁾ Sosyal İşler, Kamu Sağlığı ve Sanayi Bakanlıkları yapmış milletvekili Vâil Ebu Faûr ile röportaj, 30 Mayıs 2023.

Lübnan’da çalışma hakkının ve hizmetlere erişimin sınırlanmasıyla hayat şartları mülteciler için çok zorlaşsa da, baskı ve tacizler artsa da Suriye’ye geri dönmeye rıza gösterenlerin sayısı hala fazla değildir. Şubat ayında Cambridge University Press’ten çıkan bir araştırma raporuna göre, mültecilerin geri dönüş kararında asıl belirleyici faktör, anavatandaki şartlar -özellikle de güvenliğin temini - olup ev sahibi ülkede yaşadıkları husumet, ırkçılık-ayrımcılık, şiddet, hukuki statüsüzlük, geri dönüş için yapılan baskı ve temel haklardan mahrumiyet, işsizlik, gıda güvensizliği ve kötü hayat şartları gibi faktörler cüzi bir rol oynamaktadır.⁽³⁶⁾

Her Şeye Rağmen Dönmeyen Suriyeli Mültecilerin Gerekçeleri

İnsanoğlunun varoluşsal ihtiyacı ve arayışı emniyettir. Suriyeliler ülkelerinde ölümü ve emniyetsizliği hissettikleri için mülteci konumuna düşmeye razı gelmişlerdir. 19 Mayıs’ta Arsal’da çadırında görüşülen Suriye’de yaralanıp sakat kalmış, insani yardımlara bağımlı bir gencin sözleri emniyet arayışına iyi bir örnektir: *“Burada maddi sıkıntımız çok ama en azından güvendedeyiz ve geceleri uyuyabiliyoruz, uçak ve bombardıman yok. Şu an Lübnan’da iktisadi savaş var ama Suriye’de hem fiziki hem de iktisadi savaş sürüyor.”*

Lübnan’da siyasetçiler *“Artık savaş bitti, ülke güvenli”* iddiasını dillendirseler de Suriye’de rejimin ve milislerin uygulamaları yüzünden emniyet hala sağlanabilmiş değildir. Üstelik çatışmaların ileride tekrar alevlenmeyeceğinin hiçbir garantisi de yoktur. Suriyeliler, rejimin geçmişten günümüze yaptıklarını ve verdiği sözleri tutmayışını gayet iyi bildiklerinden, iki hükümet arasında geri dönüş konusunda varılan anlaşmalara itimat etmemektedir. Geri dönen tanıdıklarının başlarına gelenler gönüllü dönüşleri caydırıcı önemli bir faktördür. Tutuklananlar, kaybedilenler, işkenceye uğrayanlar, öldürülenler ve mülkiyet hakkı ihlal edilenlerle ilgili raporlar⁽³⁷⁾ mevcuttur. En büyük korku ise 18-42 yaş arası erkeklerin geri döndükten 10 gün sonra zorunlu askerlik çerçevesinde en az 2,5 seneliğine silahlına alınmasıdır. Bu, birçok aile için geçimi sağlayan aktörün kaybı ve geleceklerinin mahvolması demektir. 2014’te Şam Kırsalı’ndaki Cobar’dan Lübnan’a sığınmış, 4 çocuklu dul bir hanım 19 Mayıs’taki görüşmede geri dönüş konusunda şunları söylemiştir: *“Asla geri dönmem. Memleketim Cobar yerle bir oldu; evimiz yok. Ben bir anne olarak kızımın geri dönebilirim; başka bir ilçede kiralık ev tutup kızımın çalışarak kendime yeni bir hayat kurabilirim. Ama askerlik çağındaki oğullarım ne olacak? Zorla askere alınacaklar. (...) Oğullarımın geleceğini mahvedemem. İkinci oğlum üniversite okuyor; eğitimini yarım bıraktıramam. Suriye’ye geri dönmek geleceğimizin çalınması demektir.”*

Keza rejim tarafından aranan aile bireyleri olanlar da geri döndüklerinde şantaj için tutuklanmaktan korkmaktadır. 2013’te Lübnan’a sığınmış, Şamlı bir dul hanım 19 Mayıs’taki röportajda şunları söylemiştir: *“En büyük kardeşim askerliğini çoktan yapmıştı ve evliydi. İkincisi, olaylar başladığında askerliğini yapıyordu; asker arkadaşlarıyla problem yaşayınca askeri mahkemede yargılanmak üzere hapse atıldı. 6 ay sonunda ağır işkencelerden öldü*

⁽³⁶⁾ Ala Alrababah, Daniel Masterson, Marine Casalis, Dominik Hangartner ve Jeremy Weinstein, “The Dynamics of Refugee Return: Syrian Refugees and Their Migration Intentions”, Cambridge University Press, 16.2.2023, <https://bit.ly/3OBIGRC>

⁽³⁷⁾ “Syria: Returning Refugees Face Grave Abuse: Struggle to Survive Amid Devastation, Property Destruction”, Human Rights Watch, 20.10.2021, <https://bit.ly/3OwBZjz>

zannedilecek kadar sağlığı kötüleştiği için saldıılar. Ailem onu hemen Lübnan'a kaçırdı. Askerlik çağına girmek üzere olan 17 yaşındaki kardeşimi de buraya yolladılar. Kaçan kardeşlerime eşlik eden en büyük kardeşim, askerliğini çoktan bitirdiği için bir süre sonra Suriye'ye dönebilirim, hakkımda yakalama kararı da yok, kimse bana bir şey yapmaz diye düşünüyüp ailesine döndü. Ama bir gece aniden eve baskın düzenleyip tutukladılar; tam 7 yıl hapiste kaldı. 2 sene evvel saldıılar ve Lübnan'a geldi. İkinci kardeşim hakkında kapanmamış dava olduğundan ben de dahil ailemizden hiç kimse geri dönemez."

Öte yandan özellikle sınıra yakın bölgelerde yaşayanlar için asıl problem, rejimden kaynaklı değil, halkın kendi arasındaki mal-mülk anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır. Zira bazı mültecilerin evleri ve arazilerinde rejim destekçileri veya Hizbullah ile İran'a bağlı milisler ve aileleri yaşamaktadır. Rejimin çıkardığı kanunlar da mültecilerin mülklerini kaybetmesini kolaylaştırmıştır. Geri dönenlerden susmayıp hakkını almaya çalışanlar mahkemelik olmaktadır. 19 Mayıs'ta Arsallı bir yardım derneği yetkilisi röportajda şöyle demiştir: *"Şu an belki de en temel problem rejimle değil, halkın kendi arasında. Suriye'de yaşanan adam öldürme, yaralama gibi suçların büyük kısmı insanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanıyor. Mesela biri diğerinin evini, arazisini ele geçirmiştir; sahibi döndüğünde aralarında kavga çıkıyor, silah çekiliyor. Mülküne el konanlar, kardeşi ölenler vd. susmayıp haklarını almaya çalışıyorlar. Özellikle sınıra yakın bölgelerde böyle."*

2019-2020 yılı itibarıyla Suriye'de sıcak çatışmalar - İdlib cephesi hariç - büyük ölçüde dondurulurken sosyoekonomik bir varoluş savaşı başlamıştır. Sıradan Suriye halkı aşırı enflasyonun ve mal kıtlığının olduğu bir ortamda gıdadan suya ve elektriğe, yakıttan eğitim ve sağlığa, hatta barınmaya kadar en temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamakta ve temel hizmetlere erişememektedir. Memur maaşlarının 20-25 dolar bandında olduğu bir ortamda çoğu aile, ya içeride yardım kuruluşlarının ya da yurtdışındaki mülteci akrabalarının ve arkadaşlarının yolladıkları paralarla hayata tutunmaktadır. Farklı kontrol bölgelerine ayrılan ülkenin her kısmında bir yığın sıkıntılar çekilmekle birlikte en zor hayat şartları, Fırat'ın doğusundaki yeraltı kaynaklarını ve tarım arazilerini SDG-ABD'ye kaptırdığından rejimin kontrolündeki bölgededir.⁽³⁸⁾ Yani ülkesine geri dönen mültecilerin bir kısmı, Lübnan'daki zorlu iktisadi şartların daha ağırlıyla yüzleşmektedir; Suriye kırsalındaki hiç yardım ulaşmayan memleketine dönmektense, yardımların azalsa bile tamamen kesilmediği Lübnan'da kalmak bazıları için daha tercihe şayandır.

Suriye'deki savaş en çok kırsalı vurmuş; rejimin ve müttefiklerinin bombardımanında birçok yerleşim yerle bir olmuştur. Rejim geri aldığı bölgelerde yeniden inşaya girişmemekte, sadece bombaları ve patlayıcıları temizleyip güvenli bir hale getirdiği bölgeleri geri dönüş için açmakta, geri dönen ev sahipleri hasarlı evlerini kendi imkânlarıyla tamir ettirmektedir. Keza altyapı tamamen çökmüş, birçok okul ve hastane bombalanıp yerle bir edilmiştir. Hal böyleyken birçok mültecinin diğer bir temel kaygısı, geri döndüğünde yaşayacak bir evinin,

⁽³⁸⁾Bu bilgiler, 2022 sonu-2023 başında Avrupa'da, Türkiye'de ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Suriyeli ve Filistinli Suriyeli mültecilerle yapılan röportajlardandır.

hastalandığında gideceği bir sağlık merkezinin, çocuklarını yollayacağı bir okulun, temel ihtiyaçlarını karşılayacağı çarşı pazarın, elektrik ve suyun bulunmamasıdır.⁽³⁹⁾

Bazı kişilerin savaşta ölümler ve göçler yüzünden Suriye’de akrabaları kalmamıştır. Suriye artık onlar için bir bakıma vatan olmaktan çıkmıştır. Geri dönüş onlar için öz yurdunda garip kalıp sıfırdan bir hayat kurmaya zorlanmak demektir. Gurbette doğan çocukların Suriye’ye uyum sağlayabilmesi de çok zor olacaktır.

Bu şartlar altında Lübnan’daki mülteciler Suriye’ye dönmekten imtina etmektedir. Hayat şartları ne kadar kötüleşirse kötüleşsin Lübnan, birçok mülteci için Suriye’nin emniyetsiz ortamında başlarına geleceklere kıyasla hala ehven-i şerdir. Üçüncü bir ülkeye gidebilmek için BMMYK’ya başvurular olduğu gibi, ölüm ihtimaline rağmen insan kaçakçıları eliyle Akdeniz’e açılanlar da az değildir. Çünkü Akdeniz sularında boğulmayı, rejim hapisanesindeki işkence ve tecavüze veya silahlı saldırıya alınıp askerde kendi insanını öldürüp katile dönüşmeye tercih etmektedirler.

Lübnan’daki Suriyeli mültecilerin kahir ekseriyetinin yaşadığı her türlü maddi-manevi zorluğa, kötü muameleye ve sefaletle rağmen ülkesine geri dönmeye razı gelmemesi, Suriyelilere ev sahipliği yapan hem komşu ülkeler hem de Avrupa ülkeleri için detaylıca incelenmesi ve üzerinde düşünmesi gereken önemli bir tecrübedir.

⁽³⁹⁾Bu bilgiler, 2022 sonu-2023 başında Avrupa’da, Türkiye’de ve Suriye’nin kuzeyinde yaşayan Suriyeli ve Filistinli Suriyeli mültecilerle yapılan röportajlardandır.